

Végh Attila

A megszólított lét

■ **A világ végéhez közeledve gyakran és sokfelől hallani manapság sirámokat, melyek valamiféle veszteséget panasznak föl: eltűnnek az értékek, hanyatlik a szellem, romlik a nyelv. Ha a nyelvromlásról a nyelvészeket kérdezzük, ők nem osztják e riadalmat, mondván, hogy a nyelv nem romlik, hanem változik. A változatlan nyelv halott. De mit gondoljunk akkor a különböző nyelvművelő szervezetekről, amelyek éppen e feltételezett romlásnak üzennek hadat? Hiszen bármit talán mégsem lehet büntetlenül elkövetni egy nyelvvél? Vagy talán nem mi vagyunk azok, akik ezt-azt elkövetünk nyelvünkkel, hanem éppen a nyelv, amely elkövet velünk egyet-mást? Egyáltalán szétválaszthatók vagyunk? Le tudunk szalámizni magunkról egy nyelv előtti ént, amely tisztán, sterilen képes a nyelvi jelenségek mögé látni? És ha nem (mert természetesen nem), akkor vajon hogyan követhetjük nyomon a nyelvben állandóság és változás örök játékát-harcát?**

Érdekes, hogy a vulgáris nyelvóvó félelmeken túl a XX. századi filozófiában is megjelent a nyelvvel kapcsolatban a veszteség tudata. A nyelv elszakadt a léttől, mondja Heidegger. A folyamat kezdőpontjaként a filozófus azt az időszakot jelöli meg, amikor a preszókratikus bölcsélet átadta a helyét a szofisták, Platón és Arisztotelész tevékenységének. A preszókratika egyik leggyakrabban idézett és hivatkozott bölcselője Hérakleitosz. Rekonstruált töredékeinek első mondata így hangzik: *A logoszt illetőleg, ami nem más, mint ez (ami itt következik), az emberek mindig értetlennek bizonyulnak, mind azelőtt, hogy meghallották volna, mind amikor egyszer már meghallották. A „nyelvromlás” kezdete a logosz értelemmódosulásainak vezérfonala mentén követhető. Kettős játék részesei leszünk: egyrészt igyekszünk felvázolni a heideggeri víziót, másrészt megkíséreljük bemutatni, hogy a logosz – jelentésváltozásai közepette is – hogyan őrzi lényegét, pórázon sétáltatva jelentéseit.*

E kettős játékhoz kettős gondolkodásra lesz szükségünk. Filozófusként és költőként kell gondolkodnunk. Hiszen Heidegger is abból indul ki (és oda tér meg), hogy a filozófia és a költészet nyelve rokon: a lét a filozofálásban és a költésben mondja ki magát, áll vissza jogaiba, maga a nyelv pedig ebben a megszólalásban lesz ismét az, ami mindig is volt: *a lét háza*.

A létkérdésre mint a filozófia központi problémájára ráeszmélő Heidegger kritika alá vonja a metafizikát. Előszörban humanizmusát veti a szemére. A humanista világmodell centrumában az ember áll, a szubjektumként felfogott létező, amely körül ott az objektumok tömege. A középpontban álló ember *dzóon logon ekhon* vagy latin fordításban *animal rationale*, azaz olyan létező, amely ésszel rendelkezik. (Az a „kopernikuszi” gondolat, amelyet bevezetőkben megelőlegeztünk, hogy tudniillik a helyzet éppen fordított: az ész vagy a beszéd rendelkezik az emberrel, Heidegger előtt, tehát a metafizikai gondolkodásban nem merül fel.)

A metafizika szükségképpen dualisztikus szemlélet. A fizikán túl van a metafizika, az immanensen a transzcendens, a testen a szellem. Túl lenni valamin, ez annyit jelent: a túlhaladottat behunyt szemmel látni, elengedve őrizni, letudva tudni. És ha egy létező rendelkezik azzal az elvvel, amely ilyenformán hagyja maga mögött a fizika, az immanencia, a test világát, akkor ő a létezők ura. Ez a hit a humanista felfogás alapja.

A metafizika humanizmusa a saját végességével szembenézni nem tudó ember túlélési stratégiája – mondja Heidegger. Innen nézve a humanizmus története az ókortól az újkorig ível. A halhatatlan lélek vagy szellem egyiptomi-orphikus-platóni-keresztény-karteziánus-hegeli tételezése a szubjektumot állítja a világ középpontjába. A szubjektum halhatatlan lényege kezdetben – a test halála után – az istennel vacsorázik, és várja a pirkadatot, később magából Istenből ered, majd az abszolútum önmagára találásának helye lesz, később a Wal-

halla tüzeiben meglátja tiszta, emancipálódott önmagát, végül – fogyasztói individualizmus formájában – a világ helyébe lép. Mindezek közepette azonban sosem szűnik meg eltagadni végességét. (Isten halála és a metafizika el-sorvadása után úgy, hogy egyre kifinomultabb technikák segítségével menekül a halál kérdése elől.)

Heidegger első nagy művéből, a *Lét és időből* megtudhatjuk, hogy az élet legfontosabb kérdése a halál kérdése, és hogy a halálkérdést – azaz a létkérdést – akkor tehetjük fel, ha szembenézünk végességünkkel, ha tehát szakítunk a metafizikával. „A kidolgozandó kérdés megkérdéztette a lét, az, ami a létezőt mint létezőt meghatározza, amire vonatkozóan a létezőt – bárhogy tárgyaljuk is – már eleve értjük. [...] A rákérdezett, a lét értelme is sajátos fogalmiságot követel... [...] ...a lét kérdésének kikérdezte maga a létező.” Itt már nem a szubjektum áll a középpontban, amelyet az objektumok serege világként vesz körül, és amelyeket a szubjektum magába becipelve, de mégis valamiképp otthagya elvégezné a megismerés héraklészi munkáit, amelyek még elvégzésük után is eléggé megmagyarázhatatlanok maradnak. Szubjektum, individuum, én vagy ember helyett a *Dasein* a heideggeri kérdés kikérdezettje. A heideggeri ontológia középpontjában nem az ember, hanem

a lét áll. Az „ember” azért lehet egyáltalán kikérdezettje ennek a kérdésnek, mert általa, „benne” a lét van jelen.

Levél a „humanizmusról” című írásában Heidegger abból indul ki, hogy a metafizika a nyugati „logika” és „grammatika” formájában kisajátította magának a nyelv interpretációjának kizárólagos jogát. Rímél ez a *Bevezetés a metafizikába* című műre, ahol azt olvashatjuk, hogy a preszókratikusok *logosza* Arisztotelész filozófiájában logikává válik. A logika azután a középkorban megnevezi a lét és a megismerés két alapvető elemét: a *subiectumot* és *obiectumot*. A metafizikai dualizmus ezen az alapvető dichotómián áll vagy bukik, illetve azzal a tágabb dichotómiával, kétvilág-elmélettel azonos, amelynek szubjektum és objektum „evilági” létpartjai.

A nyelv logikai technizálása a szofisták, Platón és Arisztotelész munkássága során vette kezdetét. „Maga a gondolkodás ott *technének* számít, a tevékenység és az alkotás szolgálatában alkalmazott megfontolásnak. De a megfontolást már itt is a *praxiszra* és a *poiészisre* tekin-

tettel szemlélik.” A gondolkodás, hogy megmentse magát a maga önállóságában, persze *theóriaként* is kimondatik. De ez már csak visszahatás – mondja Heidegger. Ez a *theórein* nem az önmagában és önmagára szabaddá vált tekintet dolga, hanem a felmérő, megítélő pillantásé. Indoklásul elég, ha megnézzük a *theóreo* jelentésfelhőjét: megfigyel, megvizsgál, megszemléli (főleg a katonai se-regszemle értelmében), végignézi (ünnepséget), megítél, fontolgat, állami küldöttként utazik.

A gondolkodás e teoretikus önvédelméből, önmentő kísérletéből eredezteti Heidegger a filozófiának azt az állandósult törekvését, hogy igazolja magát a tudomány előtt. (Tanítványa, Gadamer az *Igazság és módszer* lapja-in majd szintén innen indítja a vizsgálódást, amikor arról ír, hogy a szellemtudományoknak fel kell szabadulniuk a természettudományos megismerési módszer uralma alól.) „A filozófiát félelem keríti hatalmába, hogy tekintélyét és érvényét veszti, ha nem tudomány. [...] A lét, mint a gondolkodás közege, áldozatul esik a gondolkodás technikai értelmezésének.”

Logikának azt a nyelvhasználatot nevezzük, amely szentesíti mindezt. A logika olyan teoretikus beállítottság, amely a létezőre nem az ember eredeti szemszögéből irányul. Durván szólva: a logikai vizsgálódásnak semmi köze a léthez, mert az eredeti létre irányultság az élet történő megnyilvánulását veszi szemügyre, nem pedig annak statikus, pusztá jelentésekből gyúrt, történelmietlen papírszobrait.

A *logosz* logikává lett – mondja Heidegger –, a lét már nem mondja ki magát a filozófiában. Gyanúsán sommás vélemény ez. *Bevezetés a metafizikába* című írásában Heidegger végigköveti a nyelvromlást. A folyamat azonban a *logika* kifejezés etimológiájának vizsgálatával is nyomon követhető. Tudtommal maga Heidegger nem tárta fel a folyamatot, pedig érdemes végigkövetnünk, mert rendkívül tanulságos. A *logosz* főnévből előbb melléknév lesz, majd a latin *logica* formájában ismét főnév, de a latin főnévben már valami egészen más szilárdul meg. A *logosz* (mint lét- és beszédfogalom) a legősibb időktől fogva őrzi a benne megnyitott létezőt. A *logoszból* azonban Platón és Arisztotelész munkássága során *logiké tekhné* lesz. A *logiké* a *logoszból* képzett melléknév, amely ekkor olyasvalamit jelöl, *ami a beszédhez tartozik*. Itt már nem arról van szó, amit a *logosz* mint főnév megnevezhet, nem arról a létről tehát, amit a szólás megnyit, hanem arról, amit a szakszerű, kutató pillantás a dolgokról való beszédhez tartozóként összegez. A *logiké tekhné* vagy *episztemé logiké* kifejezésben szereplő *logiké* melléknév mindannak tárháza lesz, ami a megbeszélhetőségbe bevonható a dol-

gokkal kapcsolatban. (A módszer uralma már itt, a filozófia e korai időszakában jelentkezik.) A melléknévben és a szintén a *logosz*ból képzett határozószóban (*logikosz*) összegyűlő szakszerűség azután a latin nyelvben *logica* formájában főnévvé szilárdul. Ez a megképződés azonban már csak azokat a nézésirányokat őrzi meg szakmailag odatarozóként, amelyek a megbeszélhetőség módszeruralmának technikai kritériumából merülnek föl. A logikában mint főnévben tehát már nem a *logosz* által megnyitott lét gyűlik össze, hanem mindaz, ami e megnyílás perifériáján módszerként feltorlódott. A logika így lesz az értelem szabályainak tudománya, amelynek feladata a helyes következtetés fogalmának szabatos meghatározása, valamint törvényeinek feltárása. Kantig és Hegelig a logika formális funkciója tartalmi elemekkel keveredett, de már ekkor is elkülönítették a két tereput. A XIX. század végén azután megszületett a modern logika, amelyben már nincs helye ismeretelméleti kérdéseknek. A létezőről való beszéd szabályainak rendszere ekkor végleg formalizálódott, tudománnyá vált.

Mit tehetnénk, hogy a nyelvet kiszabadítsuk rabságából, hogy kijussunk a teória és logika búvőköréből, és újra szigorúan gondolkodjunk – vagyis nem a tudományos fogalmak mesterséges egzaktóságának jegyében, hanem a lét igazságának közelében maradván? Fölmerülhet, hogy vissza kell térnünk „magukhoz a dolgokhoz”, ahogy azt Heidegger tanítómestere, Edmund Husserl javasolta fenomenológus-palántáinak. Ezek szerint az eredendő, nyelv előtti tapasztalatot kell megvalósítanunk. Így kerülhetünk a nyelv mögé, és tiszta lappal kezdetünk mindent.

Csakhogya – és ezt maga Husserl nem látta – ilyen nincs. A nyelv technizáltsága faktum, amitől nem tekinthetünk el; a „nyelvromlás” történetét nem tekinthetjük hibának vagy anomáliának. Ráadásul a tapasztalat sosem kerülhet a nyelv háta mögé. Mert – és ez a heideggeri hermeneutika transzcendentális alaptétele – minden tapasztalat eredendően nyelvi.

Érdekes megvizsgálni nyelv és beszéd viszonyát a heideggeri létmegértésben. A nyelv ontológiai fundamentuma a beszéd – mondja ő. A nyelv megromolhat, de a beszéd nem. Nyelv és beszéd „ontológiai szakadéka” nyitja meg azt a teret, amelybe beleállva a nyelvromlás faktuma a létkérdésre való tekintettel elbeszélhető. A nyelvet legyőzheti a nyilvánosság diktatúrája – és le is győzi: a nyelvek története a folyamatos süllyedés, romlás történeteként is elmondható –, de fundamentálisan az akárki (*das Man*) sohasem ronthatja meg a világnyitottság artikulációját. „A szó kezdetben a léthez tartozik.”

És most térjünk vissza kezdeti fölvetésünkhöz. A nyelv

romlása ellen küzdő nyelvörök tevékenységnek semmi köze ahhoz, amiről itt szó van. Hiszen ők nem a beszéd, hanem a nyelv (a nyelvészet, a grammatika, a logika, a nyelvfilozófia) talaján állnak. Az a veszély, amiről ők beszélnek, nem éri el az ember lényegét. Ha elérné, a nyelvörök tudnák, hogy az emberi lényeg folyamatosan veszélyben van, ez a veszélyeztetettség azonban a jelenvalólét (lét) szerkezetéhez, közelebből a nyitottság fenomenjéhez tartozik.

A lét nyelvbeli elrejtőzésének folyamatát úgy követhetjük nyomon, ha előbb megvilágítjuk lét és mondás viszonyát. Lámpásunk az a *Metafizikából* származó mondat, amely Heideggerre – még gimnazista korában – Franz Brentano disszertációjának mottójaként talál rá, és amely később, hermeneutikai vizsgálódásai során az ő lélekvezetője lett: *to on legetai pollakhósz*. A mondat hagyományos latin fordítása: *Ens dicitur multipliciter, azaz: A létezőt sokféleképp mondjuk*.

Ez a megoldás azonban – mondja Heidegger – meghamisítja az eredeti mondást. Mert az eredeti mondatban a *legó* ige medio-passiv infinitivusban áll. Mivel a medium mint igenem az alanyra történő vonatkozást is kifejezi, a mondat alanya nem mi, emberek vagyunk, akik aktív nemben kimondják a létezőt, hanem a létező, amely kimondja magát. A mondat eredeti jelentése tehát a következő: *A létező sokféleképp mondódik/mondja magát*. Ferge Gábor *A költészet mint a lét nyelve a filozófia és a teológia határterületén* című könyvében (amely Heidegger költeményeinek mellékleteként jelent meg) felhívja a figyelmet arra, hogy a mondatban szereplő *pollakhósz* határozószó rímel az arisztotelészi négyesre (*tetrakhósz*). Heidegger a mondatral szembeállítva rátalált egy kérdésre: vajon mi az a többértelműen mondható, amin az arisztotelészi létező négy értelme alapul? Ez az *ontosz on*, a létező léte. A *logosz* ebben a kérdésben a lét értelmét jelenti. Ha nem magát a létet. A létet, amely többféleképp mondható, és amely többféleképp jelenik meg.

Ti esztin to on hé on? – kérdi Arisztotelész, azaz: *Mi a létező mint létező?* Ez a szókratészi/platóni *ti esztin* kérdése. A dolgot meghatározni akaró emberi akarat kérdése. Platónnal – mondja Heidegger – a *logosz* a *mint-valami* hálójába került, a filozófia ezután a meghatározás tárgyaként konstruálja a létezőt, amely már pusztá jelentésként

jelenik meg: mint- valami. Ez a mint-struktúra a létvesztés helye – mondja Heidegger.

Az mindenesetre a létezők mint-struktúráját követve is tetten érhető, hogy a lét sokarcúsága és a létező mondatosságának sokfélesége összetartozik. A lét beszél: ez az ősi kapocs. Arisztotelész filozófiájában azonban már nem a lét mondja ki magát valamiféle eredendő gondolkodásban, hanem az elbeszélhetőség dönt arról, van-e lét. A *logosz* logikává lesz, és ami nem vonható be a logikává kristályosodó *logosz* technikai rendjébe, az nem létezik.

A nyelvi „létvesztés” három állomását (Hérakleitosz, Platón, Arisztotelész) most kövessük nyomon: kíséreljük meg felderíteni, hogy mire gondoltak ők, amikor a *logosz* szót kimondták, és hogy a szó jelentésváltozásai hogyan illeszkednek a heideggeri „elbeszélésbe”.

Nem énrám, hanem a logoszra hallgatván bölcs dolog elismerni, hogy minden egy.

Ezt mondja az i. e. VI. század közepén született epheszoszi Hérakleitosz. Itt a *logoszra* mint felsőbb instanciára hivatkozik, amelynek szavával egybeesik ugyan, amit ő mint bölcselő mond, de amelynek tekintélye mégis eredendőbb. (Ugyanez a gesztus figyelhető meg Parmenidész esetében, aki tankölteményében az istennővel mondatja el saját tanait. Talán a filozófia hajnalán a bölcselő individuum még nem tartott ott, hogy saját igazságát külső, magasabb hatalomra való hivatkozás nélkül közölni merje. Mindezek ellenére az egyéni belátáson alapuló gondolkodás már követeli a magáét: „Ésszel ítélj meg a cáfolatot, mit nyújtok néked” – mondja Parmenidésznek beavatása után az istennő.)

Kirk és Raven szerint Hérakleitosz filozófiájában a *logosz* a dolgok arányos elrendezésének módszere vagy annak egységesítő kifejezése, amit másképpen a dolgok szerkezeti tervének is nevezhetnénk. A kifejezés tehát 'mérték' vagy az 'arány' értelmében vehető. Ugyanakkor Hérakleitosz *logosz*nak nevezi a dolgok alkotóelemét is, ami sok esetben a tűzzel mint kozmikus elemmel azonos. De a *logosz* azonos az istennel is, akiben az ellentétek

egysége lobog. A világrend mértéke, a tűz, az istenség, a *logosz*: összetartozó lényegek.

Az isten: nap-éj, tél-nyár, háború-béke, elteltség-éhség; úgy változik, mint [a tűz], midőn füstölőszerrel keveredik, és az egyesek illata alapján kapja neveit.

Az isten benne van minden ellentétben, amely az emberi elnevezések (a nyelv) alapja. (Kérdés, hogy amikor az isten változik, az csak neveire vonatkozik-e, vagy pedig belső változáson megy át. További kérdés, hogy amit Hérakleitosz gondolt, az mennyiben feleltethető meg valamely panteista elképzelésnek. Gyaníthatóan semennyiben, sőt: a hérakleitoszi „minden egy” tételének semmi köze az orphikus panteizmushoz, hiszen nem anyagi egységet fogalmaz meg.)

Az ember nem bír igaz ítélettel, csak az isten. (Ez a gondolat teljesen görög: amikor az ember helyesen ítél, akkor az isten ítél általa.) Amikor az emberek megneveznek ellentétpárokat, nem találják el az igazságot. Az isteni eredetű és természetű igazság a nyelvben csakis az ellentétek egységének felismerése által áll elő.

Innen közelítve is igaznak bizonyul a *logosz* heideggeri elemzése, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a *logosz* a *legó* (=gyűjtök) igéből származik, s mint létfogalom, az eredendő összegyűjtöttséget jelöli. A *logosz*ban az emberi nyelvben ellentétekké hasadó elvek egybegyűlnek. Hogy az emberi elnevezések alapja az egység szétbontása, az arra enged következtetni, hogy a nyelv elszakadt a *logosztól*, azaz a léttől. (Azt a kérdést, hogy ha a nyelv elszakadt a léttől, akkor magát az elszakadást hogyan lehet elmondani és megérteni, nem vizsgálja Hérakleitosz. Ahogy azt a metakérdést sem, hogy ha mindez igaz, akkor saját beszéde milyen létszinten állhat.)

A II. században élt szkeptikus filozófus, Sextus Empiricus szerint Hérakleitosz úgy gondolta, hogy az ember akkor lesz értelmes, ha az isteni *logoszt* a légzéssel magába szívja. Kirk és Raven megjegyzi, hogy Sextus Empiricus Hérakleitosz-értelmezése a szkeptikus episztemológia talaján áll, ráadásul ő Hérakleitosz sztoikus forrásokból ismerte; mégis érdemes idézni ezt a szöveget, mert gyönyörű:

Álmunkban megfeledkezünk magunkról, de éberen visszanyerjük eszméletünket. Az alvás során ugyanis, amikor az érzékelőnyílások becsukódnak, a bennünk levő elme el van választva attól, ami az őt körülvevőben vele rokon természetű, és csak a légzésen mint valami gyökéren keresztül marad összenőve vele; így elválasztva elménk leveti magáról emlékezőképességét. De fölébredve, az érzékelőnyílásokon mint megannyi ablakon keresztül ismét kileskelődik, és összetalálkozva az őt körülvevővel újra felölti értelmét.

Az 'öt körülvevő' jelentheti az *aithért*, a levegő felső, tüzes, égi szféráját, amellyel a lélek a korabeli hit szerint kapcsolatban van, és amellyel halála után egyesül, de jelentheti az e szférával rokon természetrendező elvet, amely ugyanakkor a léleknek a kozmoszhoz hasonló tűz-természetét is ápolja: a *logosz*.

A lét eredendő összegyűjtöttségéről van szó – mondja Heidegger. Hérakleitosz fragmentumait elemezve a *logosz*ról megállapítja: „1. Sajátja az állandóság, a maradás; 2. akként létezik (*west*), mint az együtt a létezőben, a létező együttje, a gyűjtő; 3. mindaz, ami történik, azaz létbe jön, ennek az állandó együttnek megfelelően áll ott; ez a működő. [...] A *logosz* itt sem értelmet, sem tant nem jelent, sem pedig 'egy tan értelmét', hanem az állandóan magában működő, eredendően gyűjtő összeszedettséget.”

Hérakleitosz azt mondja: a *logosz* a lét alaptörvénye, amit azonban sokan már képtelenek felismerni. Az írás elterjedésének korában vagyunk, a hallott szó kezdi elveszíteni hatalmát, az ember egyre inkább az írásra, a látott szóra figyel. Ahogy a hangzó szó szóképpé lesz, a mentalitás is átalakul: a lét alapja is valami hangzóból valami képivé változik. A *phüsziszből*, a létből *idea* lesz – mondja Heidegger. És Platón filozófiájának már az *idea* a centrális fogalma, az eredendő kép, amelyből a létezők csak részesednek. És az ideából való részesedés, a *methexisz* foka szabja meg, hogy egy létező mennyiben számít létezőnek. Ez a képi létkezelési attitűd kapcsolódik össze a logikává lett *logosz* tudományával, s merevedik metafizikává.

Az i. e. V. században a *logosz* jelölő hármas jelöltsó csoport összefüggéseit gyűjti egybe. Ezek a következők: *legein*, *noein*, *einai*, azaz a nyelv és a nyelvi leképezés területe (itt a *logosz* beszéd, elmondás, állítás, tárgyalás, érv jelentésben áll), a gondolatok területe (ebben a körben megértést, gondolkodást, megfontolást, belátást, okoskodást, magyarázatot jelent), valamint a megmutató világ és a benne foglalt létezők területe (ekkor a szó szabályt, lényegét, szerkezeti elveket, természettörvényt jelöl). E területek szüntelenül átjátszanak egymásba, színezik, gazdagítják egymás jelentéskörét.

A *logosz* preszókratikus felbukkanásai e referenciális összeolvadásról tanúskodnak. Parmenidész a 8. fragmentumban éppen a *logosz*ba foglaltan veszi azonosnak a gondolkodást, a létezést és a beszédet (amelyeket a Kr.e. 485 körül született Gorgiasz már világosan elkülönít).

A szó jelentéskörei az i. e. V. század végén elválnak egymástól, ám ez nem jelent nyom nélküli szétválást. A három referenciális mező még sokáig egybering, és bár a *logosz* szövegbeli jelentése egyre kiélezettebb, annak auráját még

sokáig e hármas jelentés-összefüggés színezi. (Némileg még a bibliai *koinéban* is, mely egyébként a *logosz* jelentés-felhőjét Jézus alakjában rántja össze.)

Hogy Platón a kifejezést milyen értelemben használja, arról eligazítást nyújthat a *Theiaitétosz* néhány szöveghelye:

Tén meta logu aléthé doxan episztemé einai, tén de alogon ektosz episztemész.

A mondat magyar fordítása: Azt mondta, hogy a **megindokolt** igaz vélemény maga a tudás, a megindokolatlan viszont kívül esik a tudáson. (201d)

A *logosz* ugyanilyen értelemben szerepel a következő helyeken: 202c, 206c. A 208b-ből kiderül, hogy a nem tudás (*anepisztemén ón*) ellentéte a helyes vélekedés (*ortha de doxadzón*). Itt már a pontosság (*orthotész*) az igazság kritériuma. A „*logosz* szerinti”, azaz megokoló magyarázat definíciója:

Logon gekhón meta orthész doxész. Tén gar diatuztoikheiu hodon ekhón egraphen. Én dé logon hómologészamen.

Azaz: úgy, hogy a helyes véleményen túl bírna a megokoló magyarázattal is. Hisz egészen az alapelveknek megfelelően írta le a dolgot. Márpedig abban állapodtunk meg, hogy ez a megokoló magyarázat.

A megindokolt helyes vélemény tehát a tudással azonos. Eddig jutunk el, amikor a kutatás kudarcba fullad, és a dialógus Szókratésze kijelenti, hogy nem tudhatjuk, mi a tudás, mert az alapelemekkel nem lehetünk tisztában. (Amikor az alapelemek tudhatóságát cáfolja, Platón bevet egy szójátékot: Szókratész ugyanis a hangot, a betűt és a szótagot hozza fel példának. A *szoikheion* egyaránt jelent hangot, betűt és óselemet.)

Azon túl (vagy inkább azon innen), hogy a tudásról nem tudhatunk semmit, az indoklásként vagy magyarázatként értett *logosz* itt három mozzanatot jelenthet:

1. Az ember a saját gondolatát a hangjával – igék és főnevek kimondása által – napvilágra hozza;
2. Az alkotóelemek ismerete, az alapok átlátása;
3. Az ismertetőjel megadása, a *differentia specifica* ismerete.

A dolgok azonossága és különbsége felismerésének útja az, ha meghatározzuk őket a *logosz*on keresztül. Itt a szó – főleg, amikor Platón többes számban használja (*dia logón*) – jelenthet egyszerűen beszélgetést is, de az egyes számú *meta logu* kifejezés a dolgok megokoló, kifejtéssel párosult megnevezését jelöli. (Ám végül ez sem bizonyul elégségesnek: a tudást magát a *logosz* segítségével sem sikerül Szókratésznek és beszélgetőtársainak meghatározniuk.)

A logikával foglalkozó tudósok büszkék Arisztotelészre, mert ő a logika megalapítója. Ő dolgozott ki elsőként egy

olyan elméletet, amely bizonyos következtetési osztályokon belül megadja a helyesség kritériumát, és ezt ő a matematika módszerét követve fogalmazta meg. Arisztotelész lefektette a fogalom, az ítélet és a következtetés elméletét és alkalmazásait. Éppen ez Heidegger kritikájának oka. Arisztotelész filozófiájában azokat a tárgyakat vizsgálja, amelyek vizsgálatának modellje egy olyan szemlélet, mely „hétköznapi” tárgyakkal foglalkozik. Ezek a tárgyak *poiészisz* által állnak (elő) a gondolkodás fényébe, így jutnak a létezőségbe (*uszia*), és így lesznek szellemi birtokunkká. (Az itt létfogalommal váló *uszia* eredeti jelentése: birtok, vagyon.) Az ilyen tárgyak megértését azután a *logiké tekhné*, a dolgok logikai megközelítésének mestersege állandósítja az *episztémé*, a tudomány birtokaként.

Arisztotelész írásaiban már kialudt az a költőiség, amely Hérakleitosz és Parmenidész töredékeiből süt, és még Platón műveiben is pislákol. Ez sem véletlen, hanem annak a jele, hogy Arisztotelész nyelve már nem a lét szólításában él, ontológiája pedig a világot nem az emberi élet felől, hanem élettelen külvilágként, a mozgatott létezők eszméjét követve beszéli el. Ebben az irányultságban „az ember nem emberlétében értelmezett, hanem mozgatottságában, amely alól bölcsessége (*szophia*) sem kivétel” – írja Ferge Gábor (fentebb idézett könyvében). Az arisztotelészi ontológia alapfogalmai, a *dünamisz* és az *energeia* – amelyek *potentiaként* és *actusként* az egész nyugati metafizika létszemléleti horizontját a mozgás tekintetében beállítják – a mozgatott lét alapeszméjében gyökereznek, és a létezőt az arisztotelészi *logosz* – mint kijelentésfogalom – ebben a megszólítottóságában határozza meg. Az arisztotelészi mozgásesemény itt, a *logosz*ban szakad el nemcsak a parmenidészi moccanatlan létől, de a hérakleitoszi változás világtól is, mert míg a preszókratikusok felfogásában a *logosz* moccanatlan (vagy a mozgalmasságot jótékonyan egységesítő) alapelvként, összabályként őrizte és *határaikban* (*peirar*) ölelte a létezőket, addig itt már csak annyi feladata van, hogy meghatározza, leírja, kövesse egy előre adott módszer szerint.

A módszer görögül: *methodosz*. Ez a szóösszevonás eredménye: *meta hodosz*. Amit *meta hodosz*, ’útja szerint’ követünk, azt csakis az előre kijelölt úton érhetjük utol. Arisztotelész metodológiája a létezőket nem *phainomenonként*, hanem előre meghatározott módon szólítja meg, és ez a módszer azután évezredekre meghatározza az ontológia történetét.

Arisztotelész szerint a kijelentésként értett *logosz* nem más, mint ami igaz vagy hamis lehet. Ez már nem a lét elrejtetlenségének története, hanem a létező léte fölött

bizonyos módszer szerint ítélő bíró. Ő dönt az igazságról, és ami nem igaz, annak nem lehet léte. A *logiká*vá vált *logosz* átvette az uralmat a létező fölött, a létkérdés lezárult. Arisztotelész véglegesen elszakadt attól a kezdettől, amely egyben a végső (mert a „lényegi történelem” végére esik). Ez a kezdet lezárult, a ráépülő metafizikai ontológia révén elfeledetté vált, de – a nyelv titkos életerejé folytán – mindig újra és újra adódik. És ha az ember veszi a fáradságot, és az áramló kezdetbe belehelyezkedik, megértheti, mire gondolt az utat megnyitó Heidegger, amikor ezt írta: „Egy olyan nyelv szavainak örökösei vagyunk, amely a nem gondoltnak búvóhelye, és amelyben sorsunk rejtőzik és feltárul.”

Annak, hogy a megértés terminusaiként a *noein* és a *theórein* nyomultak előtérbe, az lett a következménye, hogy a létező tárgyá alakult, a lét elhomályosult, a „létező létévé” vált, valaminek a valamijévé. Amikor Arisztotelész a *Metafizika* lapjain a legigazibb tudásnak azt nevezi, amely képes az okok megadására, a létezőket előállítottként veszi számba, és a létkérdés kérdezése helyett azokat „az előállító tevékenységre való visszanyúlással” próbálja rögzíteni. Heidegger korai írásaiban Parmenidész ontológiáját is úgy látja, mint amihez a *poiészisz* megértése szolgálhat vezérfonalként. Később úgy gondolta, hogy a létefejtésnek magából a létből kell erednie, hogy tehát a lét eleve mint elfelejtett adódik. Az elrejtetlenségre azonban rátalálhatunk, mert kezdetben – gondolja ekkor Heidegger – még nem vonta magát lepelbe. Ez a kezdet a preszókratika kora volt; elsősorban Hérakleitosz és Parmenidész írásai lehetnek nyomozati anyagaink.

Új meglátásai fényében Heidegger újraértelmezi Parmenidészt. A híres mondat, *to gar auto noein esztin te kai einai* értelme most a *to auto* átértelmezésének tükrében módosul. Az *autosz* jelentése: *ugyanaz*, önmaga. Hogy melyik jelentését veszi fel, azt az dönti el, hogy jelzői vagy állítmányi szórendben áll. Itt jelzői szórendben áll, jelentése tehát: *ugyanaz*. A *létezés ugyanaz, mint a gondolkodás*. Heidegger azonban kiforgatja a mondatot, a szót alanyként értelmezi, amelyre állítmányként vonatkozik az *einai* és a *noein esztin*. Ebben az értelemben a mondatot valahogy így olvashatnánk: Az *ugyanaz* egyszer létezősként, másszor gondolkodásként van / jelenik meg. (Szó szerint: mert *ugyanaz* egyszer gondolni, másszor létezni.) Észrevesszük, hogy itt *ugyanaz* a sokféleség köszön vissza, amelyet Hérakleitosz töredékeiben a *logosz* gyűjt egybe? Ő tehát az összegyűjtő erő, melynek tevékenysége révén a többféleképp megjelenő *ugyanaz* egy marad. Ugyanezt érezzük, amikor a híres parmenidészi utakról olvasunk. Ahogyan nemlétezés nincs, úgy létrejövés és

pusztulás sincs, csakis a létezés. A létrejövés pozíciója azonban ingatag: habár nem létezik, mégsem semmi:

*Hát nem mozdul a lét, nem lesz és el sem enyészik,
kezdeté-vége sehol sincsen, miután az Igazság
létrejövést-múlást eltávolított közeléből.*

A létrejövés tehát nem nemlétező, hanem eltávolított. Egyszer így, másszor úgy jelenik meg. A látszat rokona. E látszatok mögött azonban ott a *logosz* egyesítő ereje.

Életének utolsó másfél évtizedében azonban fordulat áll be Heidegger gondolkodásában. Ekkor már nem Platón és Arisztotelészt látja a létvesztés főbűnösének. Már nem arról van szó, hogy a lét azért rejtőzik, mert valamilyen az igazság logosza *orthotésszé*, a kimondás helyességévé merevült. Az *alétheiát*, a lét elrejtetlenségét most már úgy látja, mint ami a kezdetektől fogva *homoiósziszként*, hasonlóságként tételeződik. A metafizikus dualizmus tehát már a preszókratikában jelen volt. „...Nem tartható fenn tovább az igazság lényegi megváltozásának tézise sem, azaz hogy az igazság az elrejtetlenségből helyességgé változott.” A görög filozófia hajnala tehát már az eltévelyedés korszaka volt.

Egyetlen gondolkodót menekít ki a tévelygők csapatából: Parmenidészt. Az ő írása még őrzi a lét fénylő értelmét. Ehhez a menekvéshez persze az kell, hogy Heidegger az *alétheia* egzisztenciál-ontológiai fényében értelmezze át a töredékeket. „A fénylés nyugodt szíve a csend helye, csak ebből eredően adódhat olyasmi, mint a lét és a gondolkodás összetartozásának lehetősége.”

A mai filozófia a görög fogalmiság talaján áll. A görög szellemi világ azonban letűnt, alapfogalmainak létértelme kialakult, és olyan interpretációs rétegek ülepedtek rá, amelyek a lét kérdését hozzáférhetetlenné tették. Mindezek ellenére a görög létfogalmak jelentésiránya – ha a formalizációs hagyományt megfelelő módon bontjuk le – újra elsajátítható. Ehhez az kell, hogy a görög ontológia alapfogalmait újra „görög módon elgondolva”, uralkodó értelmezhettségüket fellazítva a gondolkodás alaptapasztalata felé vegyünk irányt. A hermeneutika alapfeladata – amit Heidegger a *Lét és idő*ben az ontológiatörténet destruktívjaként jelöl meg – az, hogy jelen alapmozgásaiban működve megnyissa a visszatérés „radikálisan történelmi” útját. Ez a legmélyebb, valódi, élő historizmus, amely nem merevedik zárt interpretációs formákba, és amely – ellentétben a historista akarat hagyományával, amely, miközben a történelmi esemény minden addiginál mélyebb megértését tűzte ki célul, a történelemből éppen magát a történelmet igyekezett száműzni – a szellemet, „a lét lényegéhez kötődő, eredeti módon hangolt, tudó eltökéltséget” visszajuttatja oda, ahová tartozott, mielőtt intelligenciává kövült volna.

A létkérdés kérdezésének, elfelejtésének és *anamnésziszének* hagyománya, a filozófiai gondolkodás egymásra épülő reflektív rétegei, a rétegek között való tájékozódás és iránykeresés az „eredeti” létértelem felé: ez olyan kérdezésben tartja az embert, amelynek elágazásai és kapcsolódási pontjainak csillaghálója egyetlen (meta)kérdést rajzolnak ki: hogyan állunk a hagyománnyal? A múlt-jelen-jövő hármasságának egy-lényegűségét megpillantó ámulat kérdése ez. Hogyan él bennünk a történelmi-tényleges élet lehetősége? Milyen engedhetjük, hogy ez az ámulat és általa ez a lehetőség mélyülön fenntartsa magát? Merre mélyül egy lehetőség? Hogyan őrizhetjük meg a megőrizhetetlent,

amely bennünket, nyomorult egy napig élőket, tehát megőrizhetetleneket őriz?

Határkérdések ezek, amelyeket elfeledve, megtagadva is őrünk. Ennek pedig az az oka, hogy a nyelv nem vesztette el kapcsolatát a léttel. Ezek a határkérdések nem úgy illeszkednek a gond-struktúrába, ahogy „hétköznapi” kérdéseink. Ez utóbbiak válaszra várnak, a határkérdések azonban olyanok, amelyekre hétköznapi válaszaink várnak. Kijelölik, hogy meddig terjed az a – mindig kérdések által táguló – válaszvilág, amelybe a jelen gondolkodóként beleélhetjük magunkat. Növekvő végeességünk őrzi ezek a jótékony, néma, válaszainkat dajkáló dadák.